

Секція I

Сарбей В.Г. – людина, вчений, педагог

ГУРЖІЙ О.І.
(м. Київ)

В.Г. САРБЕЙ ТА І.О. ГУРЖІЙ: МАЛОВІДОМІ ФАКТИ ВЗАЄМИН

Якось у приватній бесіді кількох співробітників Інституту історії України НАНУ вже після смерті Віталія Григоровича Сарбея в 1999 р. зайшла мова про особистість і творчу спадщину вченого. З приводу цього присутній тут академік, директор установи В.А.Смолій висловився приблизно так: увесь трагізм цієї неординарної постаті в історичній науці полягає у тому, що за радянської влади В.Г.Сарбея «били» за «радикалізм», «пропаганду» ідей буржуазних істориків, нібито не завжди вірне застосування марксистсько-ленінських принципів при висвітленні тих чи інших подій, явищ, персоналій (особливо стосовно дожовтневого періоду), а в роки так званої «Перебудови» та незалежності України – за «консерватизм», «компартійну ортодоксальність», «упереджені оцінки» тощо.

На наш погляд, це досить влучне, характерне й проникливе спостереження. Тим більше воно важливе, що зроблене відомим у науці колегою, з котрим Віталій Григорович пропрацював поруч понад 25 років.

Разом із тим, хочу наголосити: в своєму житті я зустрічав дуже мало науковців із такою титанічною працездатністю (понад 1000 «великих» і «малих» книжок, брошур, наукових та публіцистичних студій!), широким діапазоном творчих інтересів і ... людяністю. Він сідав працювати з раннього ранку, незважаючи ні на які відрядження, конференції, фуршети...

В музиці є таке поняття: «людина-оркестр», тобто, надзвичайно талановита особа, котра грає на багатьох інструментах та при потребі може замінити цілий колектив. В.Г.Сарбей був саме таким у науці – міг виконувати роботу всього підпорядкованого йому відділу історії України кінця XIX – початку XX ст., писати на будь-яку проблемну тему, починаючи від «облудності сектантського богослов'я», «Апокаліпсиса», «Ісуса Христа» до «національного відродження України». Інколи навіть складалося враження, що він своїм авторством «затмарює» співробітників відділу, «перебирає все на себе».

У Віталія Григоровича склалися дуже щирі, доброзичливі стосунки з І.О.Гуржієм. Принаймні вчений не раз казав мені про це, коли я вже працював в Інституті історії (з 1977 р.). Він неодноразово приходив у нашу оселю на вул. Свердлова (Прорізній) із різних питань, завжди був вдячний за творчу підтримку* батьком, навіть тоді, коли того не стало. Особливо плідно вони співробітничали в 60-ті рр., опублікувавши разом близько 10 студій, у тому числі

* Наприклад, І.О.Гуржій виступив офіційним опонентом по кандидатській дисертації (1958) й відповідальним редактором монографії В.Г.Сарбея «Історичні погляди О.М.Лазаревського (К., 1961).

2 брошури. Саме В.Г.Сарбей разом з А.В.Санцевичем і П.М.Калениченком ініціювали публікацію некролога про Івана Олександровича на шпальтах всесоюзного часопису «Археологический ежегодник за 1972 год» (М., 1974), а незабаром – статтю в «Українському історичному журналі» (1975, № 8). Досить довго у робочому столі В.Г.Сарбея в інституті зберігався оригінал «Автобіографії» батька з власними виправленнями. Лише в середині 80-х рр. разом із деякими іншими документами він передав його мені.

Цілком ймовірно, що його довірливість у стосунках з Іваном Олександровичем поступово поширилася й на мене.

І нині добре пам'ятаю, як я після завершення навчання у КДУ прийшов працювати в Інститут історії АН УРСР, а В.Г.Сарбей почав опікуватися мною особисто, зокрема допомагав у виборі теми кандидатської дисертації, надавав різні професійні поради, підтримував у нелегкій для молодого вченого справі з публікаціями. Як член спеціалізованої вченої ради, В.Г.Сарбей долучився до мого успішного захисту кандидатської дисертації. А коли в 1984 р. досить гостро постало питання про вихід у світ моєї першої монографії «Эволюция феодальных отношений на Левобережной Украине в первой половине XVIII в.» він однозначно висловився «за». Так, виступаючи на вченій раді, вчений наголосив: «Одна із найсолідніших праць молодих учених за останні роки. Це дійсно наукова монографія. Є чітко подана дослідницька проблем. Розв'язка з переконливими аргументами. Автор добре володіє методологією аналізу джерел далекого минулого. Добре підкований методологічно. Структура праці ясна та чітка. Зміст цікавий.»¹. При цьому він одночасно зробив і ряд принципових критичних зауважень щодо рукопису майбутньої книги.

Цілком справедливо розраховуючи на взаєморозуміння між нами, Віталій Григорович якось спитав: чи бачив я серед прізвищ авторів статей про мого батька таке – Федоренко В.Г.? Я відповів: так! Тоді він знову запитав: а чи знаю, хто це такий? Якщо ні, то чому не цікавлюсь?!

І ось тут, як мені здалося, В.Г.Сарбея, що називається, «прорвало». Якийсь глибокий смуток в очах свідчив: йому хочеться щиро «поділитися» чимсь давно наболілим, поговорити про якусь гірку несправедливість стосовно нього. Й він конкретно розповів як, чому і хто не хотів друкувати його праці протягом тривалого часу. Наскільки це було нестерпним для творчої людини, у котрої понад край вирувало бажання займатися наукою та писати, писати... Саме через такі обставини він і мусив підписуватися псевдонімами «Бойко», «Григоренко», «Федоренко» й ін.

За, головним чином, «методологічні помилки» деякі представники керівництва установи примусили вченого на рік відкласти захист докторської дисертації (з 1971 перенесли на 1972 р.). А затвердження його наукового ступеня доктора історичних наук. ВАК СРСР «розтягнулося» на 5 років напруженого очікування* (22 жовтня 1976 р.).

Однак, як зізнавався сам учений, найбільше його гнітило недобррозичливе ставлення окремих «своїх» колег. Інколи доходило навіть до несправедливих

* Правда, слід зазначити, що не тільки В.Г.Сарбея спіткала така «лиха доля». Випадки затримання на декілька років затвердження наукового ступеня доктора історичних наук. ВАК СРСР, особливо з дожовтневої тематики, в Інституті історії траплялися час від часу.

в'їдливих образ, правда, за спиною Віталія Григоровича. Якось я не витерпів відверто нахабних нападок на нього одного з тогочасних завідувачів відділу і розповів про це. В.Сарбей лише відмахнувся: «Та ну його! Цю підлу особу ми добре знаємо!»

Від початку 70-х рр. до 1978 р. не додавав наснаги для творчої роботи в інституті важкий морально-психологічний мікроклімат, багато у чому зумовлений загальними суспільними причинами в республіці: так званої «маланчуковщини», відпливу або звільненням висококваліфікованих кадрів, існуванням «клану довірених осіб» директора, поступовим розкраданням бібліотечного фонду тощо.

Тільки з приходом нового керівника установи – Ю.Ю.Кондуфора – ситуація почала поступово змінюватися на краще. Безпосередньо це стосувалося й В.Г.Сарбея. З 1979 р. його було призначено завідувачем відділу історії капіталізму.

Проте давні і образи давалися взнаки ще дуже довго. Разом із тим він пам'ятав і добро. Так, у 1983 р. ним спільно з А.В.Санцевичем було з ініціювано ідею створення збірника наукових праць, присвячених 70-річчю від дня народження І.О.Гуржія. До цієї справи як відповідального секретаря долучили й мене. Головним редактором став академік АН УРСР Ю.Ю.Кондуфор. Основний задум полягав у тому, щоб до праці залучити насамперед тих учених, хто добре знав Івана Олександровича. Збір матеріалів в авторів покладали на відповідального секретаря. Отже, у міру своєї компетенції та обізнаності я звернувся з відповідним проханням до тих істориків, котрі були колегами батька. Не всі з них, на погляд редколегії, дали доброякісні тексти. А тому виникла ідея замінити їх авторів на інших. Я ж почав просити про те, щоб їх залишили, мовляв, приятелі І.О.Гуржія, якось незручно відмовляти. На що Віталій Григорович мені зауважив: «Ви, Олександр Івановичу, в багатьох помиляєтеся! Захищасте, а вони не були до кінця щирими у стосунках з Вашим батьком». І для прикладу приніс мені машинопис однієї статті розповівши таку історію.

Напередодні 65-річчя від дня народження Івана Олександровича редколегія «Українського історичного журналу» вирішила опублікувати відповідного змісту матеріал. І попросила написати його відомого дослідника історії України XVII – початку XX ст., д.і.н. А.З.Барабою (1902–1983), який, до речі, також привітно зустрів мене у початковий період моєї роботи в інституті, багато добрих слів сказав на адресу батька, згадував про їх «дружбу». Через деякий час Абрам Зіновійович приніс в «УІЖ», так би мовити, «ювілейну статтю» під назвою «І.О.Гуржій як історик». Зміст її (0,5 авт. арк.) головним чином зводився до формальної констатації факту, що І.О.Гуржій «був одним з провідних дослідників і активних популяризаторів історії України» переважно кінця XVI – першої половини XIX ст. (?), характеристики основних тем, котрі той висвітлював, «заслуг» у справі підготовки наукових кадрів, значної допомоги викладачам вузів і працівникам науково-дослідних установ в їх творчій роботі тощо. Разом із тим приблизно 60 відсотків статті було «присвячено» виявленню недоліків у його творчій спадщині (швидше не їх, а того, чого «не зробив», «не зміг показати», «не обгрунтував» учений).

Віталій Григорович у зв'язку з таким підходом А.З.Барабою до напрацювань свого колишнього колеги взагалі поставив під сумнів доцільність публікації (й не тільки він).

Вирішили «виправити» ситуацію, а тому до співпраці з автором підключили ще одного колегу й давнього приятеля Гуржія – д.і.н. М.Н.Лещенка. Йому Іван Олександрович також багато чим допоміг у житті та творчій роботі. Проте зміст статті після «об'єднання зусиль» обох дописувачів помітно не змінився. Трохи менше половини її обсягу продовжували займати фактично негативні оцінки². В такому вигляді «ювілейний» матеріал на редколегії взагалі вирішили не друкувати.

Це був, на думку В.Г.Сарбея, наочний приклад нещирості окремих «товаришів» в Інституті історії.

З цим важко не погодитися. Проте Віталій Григорович, як і мій батько, вмів прощати людям їх вади. Як справжній учений, філософ у душі, гідно витримав усі удари долі.

¹ *Нотатки В.Г.Сарбея* про монографію О.І.Гуржія «Эволюция феодализма [альных] отношений на Левобережной [Украине] в I 1/4 XVIII в.»//Особистий архів родини Гуржіїв, папка «Праця в інституті 1984 р.».

² *Барбой А.З., Лещенко М.Н.* І.О.Гуржія як історик//Там само, папка «Біографічні матеріали І.О.Гуржія».